

Дружини державників: Ольга Петлюра і Домініка Огієнко

У статті зроблено спробу створити міні-портрети дружин Українських Державників – Ольги Петлюри і Доміники Огієнко.

Ключові слова: українська революція, громадський рух, патріотизм, духовність, інтелігентність.

*Тож ні один стівець її не славив
І ні один митець не малював,
Десть там, на дні історії глибоко
Лежить про неї спогад...
Леся Українка. Забута тінь*

Мотто до названої статті якнайкраще підходить до долі двох дружин Українських Державників – **Ольги Петлюри і Доміники Огієнко**. Як воно, бути дружиною очільника держави, харизматичного лідера, авторитетної людини? Попри спільне, що їх об'єднувало (бути поряд з лідерами нації), кожна з них є індивідуальністю, з притаманними їй особистими рисами характеру, вболіваннями, пристрастями і захопленнями. Спробуємо знайти і акцентувати увагу на спільному, домінуючому в їх характерах і долях.

Ольга Опанасівна Петлюра (1885-1959рр.) була вчителькою і громадською діячкою. Стала дружиною Симона Петлюри 1909 року у Москві, де він проживав, працював бухгалтером, а згодом разом з О.Саліковським редагував журнал «Украинская жизнь» (виходив до початку 1917р.). Ольга (дівоче прізвище Більська) навчалася у Московському Імператорському університеті (тепер університет імені Михайла Ломоносова) і, як і Петлюра, відвідувала різні зібрання Української Громади у цьому місті. І Симон, і Ольга були дітьми полтавської землі. Вона – з села Погреби недалеко від Прилук, він – із самої Полтави. У цьому місті і знайшли одне одного – українець і українка. Малій дочці Лесі вона розповідала про далекі Прилуки і про Полтавщину, яку добре знала і безмежно любила [4, с.104].

З початком української революції 1917 року Ольга з дочкою перебирається до Києва, стає активною учасницею українського державницького руху. Допомогає українським жінкам біля поранених, в організації культурних жіночих гуртків, які починали створюватись в столиці. Ольга почала знайомитися з українським рухом, який не був їй чужий. Декого вона знала особисто ще з Москви, із зустрічей у гуртках або в редакції «Украинской жизни», з іншими знайомилася вже тут, у Києві. «Вона була захоплена великим піднесенням поважної частини киян, – зазначає дослідник життя родини Петлюр Василь Михальчук, – глибоким патріотизмом українських жінок, з якими їй тут доводилось стрічатись» [4, с.108].

Ольга всією душею включається в український громадський рух.

Поразка національно-визвольних змагань (1917-1920рр.) змушує українських діячів до еміграції. Емігрувала й сім'я С.Петлюри. У важкі часи еміграції Ольга ділила долю з чоловіком у Варшаві (1922р.) і Парижі (1924р.). У Варшаві сім'я об'єдналася. Думалося про кінець важкого кочівницького життя. Ольга Опанасівна весь вільний час приділяє вихованню і навчанню дочки Лесі. Сама дає їй консультації (чи уроки) польської мови, щоб дівчинка одержувала повноцінні знання, наймає вчителя (Віктора

Цимбалюка, вояка Армії УНР; закінчив художню школу в Києві) для лекцій (чи практики) з малювання. Згодом останнє заняття дало добрі наслідки. Під час прогулок вона малювала. Ці та інші малюнки і картини збереглися. Вони, за Д.Степовиком, вказують у Лесі явний мистецький талант [4, с.142-149]. І в цьому чимала заслуга матері – Ольги Опанасівни Петлюри.

Унікаючи небезпеки, Симон Петлюра змушений був покинути Варшаву (грудень, 1923р.). Тільки в другій половині 1925 року, коли закінчився академічний рік у навчанні Лесі, у Париж прибули Ольга Опанасівна з Лесею.

Сім'я терпить важкі матеріальні труднощі. Всякий гріш йшов на утримання дочки Лесі: навчання у паризькому лицей Фенельон, участь у організації французьких скаутів тощо. На себе Ольга Опанасівна не звертала великої уваги, все дбаючи про інших.

З огляду на безпеку у Парижі Симон Петлюра жив окремо від сім'ї. І раптом, 25 травня 1926 року, до квартири Ольги Опанасівни увірвалася жахлива звістка про вбивство Головного Отамана на вулиці Расін, недалеко університету Сорбонни, таємним агентом Самуїлом Шварцбардом. Стрес, спричинений загибеллю чоловіка, вкоротив життя дочці Лесі (1941р.), привів до руйнування здоров'я Ольги Опанасівни (вона оглухла, важко хворіла, втомлювали її складні кровотечі). 1959 року вона померла, похована разом з Симоном Петлюрою і дочкою Лесею на кладовищі Монпарнас у Парижі.

Такий важкий хрест понесли жінки сім'ї Петлюри – Ольга Опанасівна і Леся. Збереглася кореспонденція (видана у збірнику «Симон Петлюра і його родина». – К., 1996) самого Петлюри, його дружини і дочки. Вона є свідченням високої людської порядності, чесності і моральної чистоти цієї родини.

Леся в листі до матері від 26 травня 1930 року засвідчує високу і благородну любов між батьками і свою любов до них обох: «В той мент в мене раптово з'явилася свідомість моєї любови до вас обох, і такої великої та крилатої, що майже дух спирався! Не дивлячись на ваші повні доброти й ніжності лица, і хоч, ви, певно, і не могли тоді не відчувти нашого родинного щастя, ви не могли теж знати, що діялось зі мною. Я, звичайно, не знала, як дати вам зрозуміти мій стан – я мала лише одну ясну думку: «Коли так любити, нащо розлучатися?!» [9, с. 316].

У душі полум'яної любові до України, до української мови вони виховали дочку Лесею. Кожен її лист до мами починався словами «дорога мамо», а закінчується «цілую тебе». Незважаючи на те, що Леся не вчилася в українській школі і не одержала систематичної освіти з української мови, але у своїх листах виявила чистоту рідної мови і правність слововживання [8, с.146]. Любов до мови, отже, її прищепили передусім батьки.

Батьки дбали, щоб дати доньці добру освіту, розвинути її природний потяг до набуття знань і творчості. Насамперед дбали, щоб знала вона українську історію і літературу. Леся знала багато чого з історії України, навіть з санаторію просить матір прислати їй з Парижа підручник з історії України. У листі до матері від 2.07.1930р. вона пише: «Я б дуже бажала мати тут «Історію України». Бач, на днях я спробувала зробити собі конспект історії України по пам'яті і побачила, що дуже багато забула, особливо з часів Великої Руїни. Можеш собі уявити наскільки це мені неприємно» [4, с.238].

Леся Петлюра померла від туберкульозу 6 листопада 1941 року, від хвороби, якавиліковується в наші дні. Дослідники (В.Михальчук, Д.Степовик) доводять, що хвороба повстала з морально-духовної рани, спричиненої вбивством батька Симона Петлюри, яка почала зростати, поширюватись і перекинулася на біологічний організм дівчини,

даючи початок туберкульозному захворюванню... Йшла війна, брак вітамінів і догляду привів до згасання.

Загинула молода сила. Якби їй судилося, зазначає Д.Степовик, «прожити не тридцять, а нормальний вік – 75-80 років, то Україна мала б у когорті видатних своїх дочок ХХ ст. ще одне ім'я, скажімо, видатного науковця, мисткиню, громадську діячку чи активну учасницю жіночого руху» [4, с.143].

Жаль зламаной сили, молодой надії!

Бути зламаною передчасно судилося й долі **Домініки Данилівни Огієнко** (1882-1937рр.). Її називають однією з найбільших патріоток України [1]. Вона ж дружина Івана Івановича Огієнка – професора, доктора філософії, фундатора, організатора і першого ректора Кам'янець-Подільського державного українського університету, колишнього міністра освіти УНР, міністра Ісповідань, Головноуповноваженого уряду УНР, архієпископа, згодом митрополита Холмсько-Підляського (1944р.), Першоієрарха УПЦ в Канаді (1961р.), перекладача Біблії на українську мову (1962р.).

Народилася вона в містечку Брусилів (сучасна Житомирщина) 17 січня 1882 року, двома днями пізніше свого майбутнього чоловіка. Батько Данило походив із простого козацького роду, мати – з давнього українського шляхетського роду Жураківських, який свого часу зовсім спольщився, але вже дід Домініка перейшов на православ'я і виховував дітей на ідеях Шевченка. Мала Домініка у шкільному віці знала «Кобзар» напам'ять. Згодом І.Огієнко напише, що «це вона [Домініка] мене зробила свідомим українцем» [5, с.227].

З юних літ Домініка віддалася сільській просвітній праці: стала учителькою в сусіднім селі від Брусилова в церковно-приходській школі. Заслужила велику пошану в селі. Вже тоді визначилася така її риса, як милосердя. За тодішнім звичаєм, селяни утримували вчительку натурою: за встановленою чергою приносили своїй учительці три рази на день їжу. Сама відмовляючи собі, годувала шкільних убогих дівчаток.

Молода дівчина, дуже здібна (її пам'яттю ще в Брусилівській п'ятирічній школі захоплювався Іван Огієнко, він учився на рік пізніше), рвалася до вищої школи, але її батьки на той час збідніли. Тому закінчила лише Київську акушерську школу. 11 червня 1907 року, коли І.Огієнко був на останньому році навчання в Київському університеті Св.Володимира, вони одружилися. Можна прийняти припущення В.Ляхощького про те, що «Іван заволодів серцем Домініки не красою своєю, а тим живим словом, розумними думками, запалом громадянським, які вирували в ньому. Багато спільного було в молодят. Єднали їх палкі вболівання за долю рідного народу, його минуле й майбутнє» [2, с.132].

І справді, все своє подружнє життя (не вистачило одного місяця до його 30-річчя) вона була добрим генієм для І.Огієнка, помічницею і опорою його енергійної, культурно-просвітницької і державницької діяльності.

Повну характеристику Домініки – жони, матері, свідомої патріотки – українки – дав Іван Огієнка в нарисі – некролозі «Раз добром налите серце. Світлий пам'яті Д.Д.Огієнкової. Замість вінка надмогильного», видрукованого в його варшавському часописі «Наша культура». – 1937. –Кн.5(25) [5].

Для Домініки найголовнішим обов'язком було служити родині, сім'ї. Любила говорити, свідчив І.Огієнко, «що родина – це мала держава; умійте належно збудувати родину, то вмітимете будувати й державу. Найперше завдання жінки – служити родині, й створити її такою, щоб усі члени її свідомо й віддано служили Батьківщині» [5, с.228].

По-друге, ціле своє життя Домініка Данилівна була, за визначенням І.Огієнка, «вірною і високоцінною помічницею своєму чоловікові». «Невпинно служити

чоловікові» – було її гаслом. Дуже хотіла мати вищу освіту, тому однією з перших стала вільною слухачкою щойно заснованого Київського народного університету (1917р.), а пізніше була зарахована дійсною студенткою Українського державного університету в Києві. Але обставини склалися не на користь Домініки. Життя диктувало нові умови...

14 жовтня 1918 року, за тиждень до відкриття Кам'янець-Подільського державного університету, ректором якого став Іван Огієнко у червні 1918 року виборами на професорській раді Українського народного університету, Домініка з дітьми переїжджає на постійне проживання у Кам'янець-Подільський уже як пані ректорова. До посади ректора Іванові Огієнкові додаються посади Міністра освіти в часи Директорії, Міністра Ісповідань, згодом Головноуповноваженого уряду УНР (з 15.11.1919р. - по 17 жовтня 1920р.). Положення дружини чоловіка на таких посадах було дуже відповідальне. Кожного дня у своєму помешканні доводилося приймати гостей – українського міністра чи високого урядовця. Ректорське помешкання було з шести кімнат, дві віддавалися гостям. В них різноманітністю в часі жили: член Директорії Ф.Швець, прем'єр-міністр І.Мазепа, міністр Ол.Саліковський, товариш міністра п.Холодний, міністр А.М.Лівіцький, проф. Д.Дорошенко, його дружина Н.Дорошенкова, професорова З.Фещенко-Чопівська, проф. Маковеева, проф. Л.Білецький і багато інших – і всіх їх треба було гідно прийняти. І день у день Дома Данилівна ходила коло цих гостей, завжди тиха і привітна, завжди за когось оступаючись чи за когось шось просяючи.

Домініка Данилівна у домі створювала, писав Іван Огієнко, «щирю атмосферу державної самостійності, сполученої з атмосферою української сердечної гостинності» [5, с.230]. З гостями говорила лише українською мовою. Вона говорила чоловікові: «Ти можеш говорити собі й по-польському [це в часи, коли у Кам'янець увійшло польське військо VII-ої армії під керівництвом генерала Йосипа Крайовського. – Авт.], а я – господиня дому, і гості мусять мене вшановувати бодай тим, щоб розуміти мою мову» [5, с.232].

Мову рідну, живу українську мову, знала, за свідченням Огієнка, найдокладніше. Знала велику кількість приказок та казок, розповідала їх справжньою живою мовою Київщини. Мала прекрасний («барвистий») голос, знала багато пісень і гарно співала. Вже будучи хворою, мріяла записати повну добірку українських пісень за народним календарем, так як співає сам народ.

Для Огієнка, відзначав він, Домініка була живим словником рідної мови – «словником найповнішим і найвірнішим». Цим своїм глибоким знанням рідної мови допомагала чоловікові у виданні часопису «Рідна мова» (1933-1939рр.).

Виняткова гостинність і чарівність Домініки Данилівни не раз прислужувалася державній справі: умиротворяли польського генерала Й.Крайовського, чи допомогли звільнити з арешту прем'єра І.Мазепу.

Відзначав І.Огієнко й роль дружини в українському відродженні, її гарячий патріотизм. Це проявилось, наприклад, у тому, що не журила чоловіка, що вчасно не забрав з київського банку свої збереження (забрали їх пізніше більшовики). Чоловіка потішила тим, що він зробив так, як мусить зробити кожен чесний українець... Або запротестувала, коли Огієнкові радили влітку 1919 року (час небезпеки для УНР, у Кам'янці уже було польське військо, наближалася червона армія) обміняти українські карбованці (7.500.000) на іноземну валюту. «Українському міністрові не пристало збувати своїх рідних грошей», – говорила вона. Про виміну грошей відразу довідається цілий Кам'янець, а це викличе грошову паніку, бо ж то сам Міністер збуває свої гроші...» [5, с.233]. Тому й пішли обоє на еміграцію бідніше бідних, пішли на нужди та на поневіряння...

Домініка була водночас дуже сміливою та рішучою жінкою, виявляла свій патріотизм у реальних діях. Так всупереч наказу польської влади (міністр Б.Мінкевич) готувала втечу прем'єру І.Мазелі, який відбував домашній арешт в домі Огієнків завдяки впливу генерала Крайовського. Коли Іван Огієнко дорікнув їй, що за законами військового часу цей учинок грозив розстрілом, вона спокійно відповіла: «А хіба ж я боюся смерті? Чи ж не ти сам завжди говорив, що найвище щастя людини – **покласти життя своє за рідний край?**» [Вид. авт.] [5, с.232].

Під натиском більшовицьких військ уряд УРН змушений був емігрувати. І в тяжкі роки еміграції вона взяла на себе всі турботи ведення господарства. У домі Огієнків завжди панував затишок і доброзичливість у стосунках з співвітчизниками: чи то з тяжко хворим Іваном Липою [6, с.329], чи Софією Русовою [7, с.172,184] та ін.

Все своє життя (з 1920р.) покірно й достойно несла тяжку долю жінки-емігрантки. Найважчим для неї став 1932 рік, коли І.Огієнко став безробітним: ректорат Варшавського університету, де він працював на богословському факультеті, не продовжив з ним контракту на наступний рік. Його було звільнено без попереднього повідомлення, без подання причини і без прожиткового забезпечення. Це був справжній удар: на утриманні сім'ї було троє дітей. Два дорослі сини (Анатолій і Юрій) і малолітня дочка Леся (11 років).

Щоб полегшити долю чоловіка, якому пропонували громадські кола, пам'ятаючи плідну діяльність І.Огієнка на посаді міністра освіти і віровизнань в уряді УНР, прийняти духовний сан – висунути кандидатуру на висвячення на єпископа Луцького, Домна Данилівна дає згоду [В'ячеславові Прокоповичу, якого польський уряд бажав бачити на цій посаді] на прийняття чернецого сану [2, с.136].

Інакше як про велику жертвовість Домініка Данилівни говорити не можна. Це було її ширим бажанням зарадити самореалізації коханого чоловіка. Звичайно, Іван Огієнко був глибоко вражений таким поривом зі сторони дружини, але рішуче відкинув таку можливість. І з 1932 року поринає в улюблену видавничу справу (з 1933 року видає часопис «Рідна мова, з 1935 – «Нашу культуру»). Водночас зосереджується на перекладі Біблії українською мовою, що виконується за згодою з Британським Закордонним Біблійним Товариством у Лондоні.

Важкі матеріальні умови, нервові потрясіння, викликане несправедливим ставленням до чоловіка (він для неї завжди був взірцем українського громадянина-державника) спричинилися до тяжкої хвороби. Занедужала, приховуючи свій стан від рідних, аж поки не звалилася з ніг.

10 березня 1934 року в шпиталі Св.Лазаря в Варшаві її оперували – вирізали заражену раком ліву нирку. Але 1 січня 1936 року вона злягла. Рак перекинувся на хребет. Рятунку вже не було. Навіть будучи прикутою до ліжка (17 місяців!), вона посортувала десятки тисяч карток до праці Івана Огієнка «Український літературний наголос». Іван Огієнко згадував: «...лежучи, з піднесеною головою, на грудях розкладала картки, тихо співаючи укохані пісні, а при тому сильно втомлюючись, але [казала] жінка мусить допомагати своєму чоловікові. Ти ж сам цілий день працюєш і привчив мене до того. Нехай бачать діти, як працює їхня навіть хвора мати...» [5, с.299]. Бути гідною чоловіка завжди старалась Домініка Данилівна. І у своєму передсмертному заповіті зверталася до дітей: «Завіщаю всім своїм дітям, Анатолію, Юрію та Лесі, ціле своє життя добре й ясно пам'ятати про своє українське походження та про свої національні обов'язки до своєї обездоленої Батьківщини – України. Нехай вам буде **взірцем для цього ваш батько** [Вид.авт.], що ціле життя своє сильно терпів від своїх і чужих за свої безкомпромісні національні переконання й поступування. А коли Бог

дасть вам дочекатися діток своїх, виховайте їх національно так само, як ми виховували вас» [5, с.238].

Дбаючи про те, щоб діти не зденаціоналізувалися, вона у своїй Духівниці заявила: «...Синам моїм женитися з чужинками, а доньці моїй виходити заміж за чужинця, – свого благословення я рішуче не даю» [5, с.238].

Померла Домініка Данилівна в шпиталі 19 травня 1937 року, поклавши руку на коліно коханої дочки Лесі, у присутності чоловіка і синів.

21 травня відбулося поховання на Вольському Православному кладовищі у Варшаві (там і перебуває вона на вічному спочинку). Панахиду відслужив митрополит Діонісій. Жалібну службу відправив отець архімандрит Палладій. Зібралася вся Варшавська українська колонія. Була й студентська громада зі своїм (українським!) прапором. Ніхто, крім о.Палладія, не згадав, що ховають «довголітню Міністрову». Про похорон Іван Огієнко писав так: «Стояв розкішний тихий майвовий вечір, а на кладовищі виростала свіжа могила. Земля навки закрила Ту, що так близько бачила, пережила й допомагала творити все Світле наше Визволення... (нову Українську Державу – Авт.) <...> Взагалі я поховав свою Дружину, а діти – свою Матір. Поховали довголітню Міністрову з часу нашої Казки – ніхто ані слова не згадав ...Видно, ця Казка випала вже з **зачерствілих українських сердець** [Вид. авт.] [5, с.244]. Історія повторюється... Швидко ми забуваємо свої державників, справжніх патріотів!

Співчуття І.Огієнкові надходили з багатьох країн світу. У співчутливих відгуках йшлося про її одержимість, скромність, жертвність, високий патріотизм. Один з лідерів української наукової еміграції сказав: «Життя Домініки не охопити датами. Нічого не друкувала. Не мала титулів. Обрала шлях – ще донедавна такий нелюдний, осміяний – родину. Родина – найменша клітинка нації. Здоров'я цієї клітинки – здоров'я всього організму» [3, с.1].

Співчуття й підтримку висловили о.Петро Табінський («Діло». – 1937. – Ч.111, 23 травня), професор Є.Грицак, професор Л.Бачинський, професор Х.М.Лебідь-Юрчик, професор К.Студинський, професор М.Тершаковець, із Праги професор Й.Курц, генерал-орунжий УНР А.Вовк та ін.

«Смерть Домініки Огієнкової, – відзначив Л.Кобилянський, – це тяжка втрата... для всієї нашої національної справи» [3, с.8].

Пам'ятником коханій дружині і соратнику стала праця Івана Огієнка, яка вийшла в роковини її смерті, – «Повстання азбуки й літературної мови в слов'ян» із посвятою – «Моїй найдорожчій дружині – помічниці Домініці Данилівні Огієнкові на світлу й вічну пам'ять».

Отже, нелегко (але водночас і велике щастя!) бути дружиною Державника. І хоча обидві дружини Державників – і Ольга Петлюра, і Домініка Огієнко – не мали за життя високих нагород, вони навечно зостануться у нашій пам'яті як Особи, причетні до Відродження нації. Пам'ятаймо про них!

Список використаних джерел та літератури:

1. Луговий Олександр. Визначне жіноцтво України. Історичні життєписи / Луговий О.А. // - К.: Вид-во «Ярославів вал», 2004. – 270с.
2. Ляхоцький Володимир. Домініка /Ляхоцький Володимир // Сучасність. – 1998. - №7-8. – С.130-137.
3. Ляхоцький Володимир. / Домініка – найважливіша людина в житті Огієнка // Режим доступу: uk.wikipedia.

4. Михальчук Василь. Єдина донька Симона Петлюри / Михальчук Василь // Симон Петлюра та його родина. До 70-річчя його трагічної загибелі. Докум. і матер. Упоряд. та передм. Василя Михальчука. – К.: Вид-во «Рада», 1996. – с.102-135.

5. Огієнко Іван. Раз добром налите серце. Світлій пам'яті Д.Д.Огієнкової. Замість вінка надмогильного / Огієнко Іван // Наша культура. – 1937. – Кн.5 (25), травень. – с.226-245.

6. Огієнко Іван. Світлій пам'яті Івана Липи (1919-1923рр.) / І.Огієнко // Наша культура. – 1937. – Рік III. – Львів, серпень. – Кн. 8-9 (28-29). – с.320-334.

7. Русова Софія. Мої спомини / Русова Софія // - К.: Україна-Віта, 1996. – 208с.

8. Симон Петлюра та його родина. До 70-річчя трагічної загибелі. Докум. і матер.: Упорядкув. та передм. Василя Михальчука. – К.: Вид-во «Рада», 1996. – 318с.

9. Степовик Дмитро. Післямова / Степовик Дмитро // Симон Петлюра та його родина. До 70-річчя трагічної загибелі. Докум. і матер.: Упорядкув. та передм. Василя Михальчука. – К.: Вид-во «Рада»; 1996. – С.313-316.

Анотація

В статтє сдєлана попытка создати мини-портрєты жєн украинських политических лидерєв – Ольги Петлюры и Доминики Огиєнко.

Слонєвська І.Б.,

кандидат філософських наук, доцент
(*м.Хмельницький*)

Домінанта Любові: жіночі імена подільської культурно-мистецької історії

У статті розкриваються маловідомі факти з життя непересічних жінок-подолянок, чії імена вписано у культурно-мистецьку історію краю. Авторка підкрєплює, що проблема особи належить до однієї з фундаментальних проблем, які є у центрі інтелектуальних дискусій і особливо посилюються в часи інформаційної дєструкції з її тяжінням до негативу. В цьому сенсі інформація про визначних жінок – уродженок Поділля є спрєбою позитивного протиставлення сучасному інформаційному потоку.

Ключові слова: проблема особи, інформаційний потік, антропологема, Евеліна Ганська, Кароліна Вітгенштейн, Тєтяна Лаппа-Булгакова, Ніна Длугопольська-Драй-Хмара, Софія Омєрова-Колчак.

Постмодернізм пропонує новий образ споживача культури, для якого інформація перетворюється на культєву цінність. Відбір інформації часто стає особистим вибором людини, яка, завдяки цьому вибору, стверджує себе як особистість.

Проблема особи належить до однієї з фундаментальних проблем, які є у центрі інтелектуальних дискусій та філософсько-освітніх рефлексій. Особливо актуально вона стає в часи, коли з'являється тяжіння до «інтелектуальних провокацій», як називає їх Сергій Кримський, метою і наслідком яких часто є певна «дєсакралізація» людини, її визначення – від класичного Homo sapiens – до – sapiens demence; на наших очах антропологема, втілена у відомій горьківській фразі «людина – це звучить гордо» ревізується, доволі часто девальвується, наповнюється вкрай негативним, шокующим, дєструктивним змістом.

За умов «мозаїчної», часто «знєлюдненої» культури, коли потік різнорідної інформації є вивільнєним від будь-якої цензури, особливо гострою стає загроза